

הרב מנחם מקובר

ברית מלח - מליחת הקרבנות

נאמר בתורה:

וכל קרבן מנחתך במלח תמלח ולא תשבית מלח ברית אלקיך מעל מנחתך על כל קרבנך תקריב מלח (ויקרא ב', יג).

פסוק זה מבאר כי המנחה קרבה עם מלח, ומסופו ניתן ללמוד ליתר הקרבנות שאף אותם יש למלוח לפני הקרבתם.

נתחיל את דברינו בנסיון להבין את מהותו ופעולתו של המלח, ואחר כך ניגש לפרטי הדינים.

א. מהות המליחה

חיבור הדין והרחמים

בספר במדבר נאמר לגבי עבודת הקורבנות:

כל תרומת הקדשים אשר ירימו בני ישראל ליהוה נתתי לך ולבניך ולבנותיך אתך לחק עולם ברית מלח עולם הוא לפני יהוה לך ולזרעך אתך (יי"ח, יט).

מאיך נאמר בתורה:

והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהנת עולם תחת אשר קנא לאלקיו ויכפר על בני ישראל (במדבר כ"ה, יג).

ולומדים מכך חז"ל בגזרה שווה כי "כשם שאי אפשר לקרבנות בלי כהונה כך אי אפשר לקרבנות בלא מלח". מבואר כי מליחת הקרבן הינה מעין השלמת תהליך

התיקון של הכפרה, התכללות הקרבן ביסוד המלח. ומהו יסוד המלח? מבאר רבנו בחיי² על דרך הסוד:

יש במלח שני כוחות משתנים זה הפך זה, והם המים והאש, ובכח חמימות האש המייבשו והמגלילו חוזר מלח, ואם כן יש בעצם המלח כח המים והאש שהם כנגד שתי המידות שבהם קיום העולם והם מידת רחמים ומידת הדין.

אם כן במלח יש את יסוד ההתכללות, חיבור הדין והרחמים, ולכן הוא נלווה לקרבן ומשלים את התכללותו באש המזבח. אדמו"ר הזקן³ מוסיף כי מהות המלח הינה להוציא מן הכוח אל הפועל את הטעם הנמצא בהעלם בבשר.

חיבור עליונים ותחתונים

הרמב"ן מבאר את מהות עניין המליחה כך:

ובעבור שהוא ברית בקרבנות יעשה הכתוב זאת הברית אב לכל הבריות, ויאמר במתנות כהונה ובמלכות דוד ברית מלח כי הוא קיים כברית מלח בקרבנות (ויקרא ב', יג).

בעל 'פנים יפות' על אתר מבאר את דבריו העמוקים של הרמב"ן. הוא מקדים שכל דבר נברא הוא מורכב. הבריאה בנויה בסדר של דומם, צומח, חי ומדבר, ולכל אחד מהם יש התכללות נוספת. היסוד העליון שבעליונים רומז על יחידות השי"ת, וכן היסוד התחתון שבכולם הינו לד' לבדו, וזהו באור הפסוק "בשמים ממעל ועל הארץ מתחת". המלח הינו היסוד האחרון, יסוד היסודות. הוא מסיים את דבריו:

ולפי שכל הקרבנות לקרב כל העולמות לאחדות האמיתי לכך אמר על כל קרבן תקריב מלח.

יסוד דומה אנו מוצאים בקישור המלח לעניין המים. רש"י, בביאורו לפסוק "מלח ברית אלקיך" הנ"ל, כותב: "שהברית כרותה למלח מששת ימי בראשית, שהובטחו המים התחתונים ליקרב במזבח במלח וניסוך המים בחג". וכך מצינו בדברי רבנו בחיי:

2 ויקרא ב', יג ד"ה במלח תמלח (בסופו). ועיין ברמב"ן המבאר בדבריו כרבנו בחיי.

3 מאמרי תקס"ד עמ' פז.

שבשעה שחלק הקב"ה את המים אלו למעלה ואלו למטה התחילו התחתונים בוכים... אמרו אוי לנו שלא זכינו לעלות למעלה להיות קרובים ליוצרנו... אמר להם הואיל ולכבודי עשיתם כך אין להם למים העליונים לומר שירה עד שיטלו רשות מכם.

יש לומר כי קיימים שני סוגים של מים: מים מתוקים, אותם מנסכים בסוכות, ומים מלוחים שהינם מי הים. המים המלוחים באים לבטא את המרירות של הריחוק מן המים העליונים. במהלך השנה המרירות היא הקיימת, והיא המבטאת את עוצמת הכיסופים והריחוק מבורא עולם, ואילו בחג הסוכות, מתוך השמחה, יש גילוי של החיבור אל המים העליונים.

ומכאן מבואר התירוץ לקושייה המובאת בספר 'בית גנזי' למו"ר הרב לוריא שליט"א,⁴ שהקשה - הרי לפי טעמים אלו דין המלח אינו בקרבן אלא זוהי ברית למלח עצמו - להיות קרב עם הקרבנות, ולמה אם כן המצווה היא דין בקרבן? ולפי המבואר (וכן בתירוץ של הרב שם), עצם הקרבת הקרבן מלווה במרירות הריחוק מהבורא יתברך, לכן אין זו ברית עם המלח גרידא, אלא דין בהקרבת הקרבן הבא מתוך שברון הלב.

לסיים, נביא את דברי ספר החנוך במצוה ק"ט על מהותה של מליחת הקרבן:

כי משרשי מצוות הקרבן להכשיר ולהיישיר נפש המקריב אותו, ועל כן לעורר נפשו של מקריב נצטווה בהקרבת דברים הטובים והערבים והחביבים עליו... והמלח בו גם כן מהשורש הזה, כדי שתהיה אותה פעולה שלימה... כי אז יתעורר לבו אליו יותר, כי כל דבר מבלי מלח לא יערב לאיש לא טעמו ואף לא ריחו. ומלבד זה יש במלח עניין אחר רומז כי המלח מקיים כל דבר ומציל על ההפסד והריקבון, וכן במעשה הקרבן ינצל האדם מן ההפסד ותשמר נפשו ותשאר קיימת לעד.

ב. המצווה

עשה ולא תעשה

על עניינה המיוחד של מליחת הקרבן אנו למדים מכך שהמליחה הינה הן מצוות עשה והן מצוות לא תעשה. דבר זה נלמד מהפסוק שהבאנו לעיל, בו נאמר: "וכל קרבן מנחתך במלח תמלח" - מצוות עשה, ומיד בהמשך: "ולא תשבית מלח ברית אלהיך" -

4 פרשת ויקרא עמ' פד.

מצוות לא תעשה. עיין במנחת חינוך, מצוות קי"ח-קי"ט, המבאר באריכות את דיני מצוות העשה והלא תעשה.

למצווה ולעיכובא

אחת הנקודות היסודיות בהקשר למליחה הינה ההלכה (כפי שנפסקה ברמב"ם) שמליחת המנחות הינה לעיכובא, בעוד שמליחת שאר הקרבנות אינה מעכבת אלא מצווה אותה יש לקיים לכתחילה. הדבר מדויק מהפסוק דלעיל: "וכל קרבן מנחתך במלח תמלח". כך פוסק הרמב"ם בהלכות איסורי מזבח.⁵ (ועיין שם בדברי הכסף משנה המביא את מחלוקת הגמרא⁶ בנושא זה בין רבי יהודה לרבי שמעון ופסק הרמב"ם כרבי יהודה).

והקשה הלחם משנה שם על דבריו אלו של הרמב"ם, שכן אם הקרבן כשר - מדוע יש ללקות על אי מליחתו? ועוד, אם לומדים את עצם דין המליחה בשאר קרבנות ממנחה - מדוע לא נלמד שגם מליחת שאר קורבנות מעכבת? ועיין בספר 'מקדש דוד' המתרץ בדעת הרמב"ם כי לגבי מנחה לומדים בגזרה שווה שמליחה מעכבת, אולם דבר הנלמד בגזרה שווה לא ניתן ללמוד ממנו בהיקף ולכן לא ניתן ללמוד שהמליחה בשאר הקרבנות מעכבת. אולם ביחס למלקות, החיוב נאמר בתורה לגבי המנחה עצמה, ולכן ניתן ללמוד מהמנחה ליתר הקרבנות.

כדי להבין את פנימיות העניין אולי יש לומר, כי כפי שבארנו לעיל, המלח ממתיק את הדין. לגבי קרבן - עצם שחיטת הבהמה היא המבטלת את בחינת הבהמיות של הבהמה. אולם במנחה אין פעולה שתבטל את היסוד הבהמי הטבוע בחומר - וזהו תפקידו של המלח.

ג. כשרות זר במליחה

רש"י⁸ כתב כי המליחה הינה עבודה כיתר העבודות, ודוחה שבת וטומאה, ולפיכך זר פסול מלמלוח את הקרבן. כך משמע גם מדברי הרמב"ם בהלכות ביאת המקדש⁹

5 פ"ה ה"ב.

6 מנחות יט-כ.

7 ריש סימן יג.

8 מנחות כא.

המונה את עבודות המקדש שעליהן זר לוקה, ומזכיר שם גם את המולח.¹⁰ אמנם לא כתוב במפורש בתורה כי המליחה צריכה להעשות על-ידי כהן, אולם יש לכאורה ללמוד זאת מכך שהחל מקבלת דם הקרבן ואילך המצווה הינה בכהן, ומליחת הקרבן נעשית לאחר מכן. כפי שהולכת איברים פסולה בזר, כך לכאורה הדין גם לגבי המליחה. כך גם עולה בספר יחזקאל¹¹ שם נאמר: "והקרבתם לפני ד' והשליכו הכהנים עליהם מלח".

אולם בניגוד לכל אלו הרמב"ן¹² כתב כי זר כשר במליחה, שכן אין זו עבודה המיוחדת לכהנים. וגם בדעת הרמב"ם עצמו אנו מוצאים מפורש במקום אחר שהמליחה כשרה, וכפי שהקשה המנחת חינוך¹³ מהרמב"ם בהלכות פסולי המוקדשין האומר כך:

כל המנחות שיצק השמן עליהן פסול לעבודה, כגון הזר וכיוצא בו, או שבללן או פתתן או מלחן כשרות. (פי"א ה"ז).

אם כן, לכאורה סתירה מיניה וביה. המהר"י קורקוס שם רוצה לתרץ כי בהלכות ביאת המקדש מדובר שזר מלח את כל המנחה כולה לפני הקמיצה, או לחילופין שמדובר באותן מנחות שאינן נקמצות. במקרים אלו מליחה על-ידי זר אינה פוסלת את המנחה.

בספר 'שער המלך'¹⁴ דן בעניין, ורוצה לומר כי ייתכן שמדובר במצב בו הזר מלח את הקרבן בעומדו על ריצפת העזרה, ומשם הוא זרק את המלח על הקורבן, שהרי אינו יכול לעלות על המזבח. וייתכן שניתן לתרץ בפשטות כי בהלכות ביאת המקדש הרמב"ם דן במליחת קרבן, שהיא כשרה רק בכהן, אולם מנחה כשרה גם בזר, וזאת כשהמליחה אינה נעשית בשעת הקמיצה (שהרי המלח מעכב במנחה רק בשעת הקמיצה),¹⁵ ועל כך הרמב"ם דן בהלכות פסולי המוקדשין.

9 פ"ט ה"ה.

10 הוא אמנם חייב רק מלקות, ולא מיתה, שכן אין זו עבודה תמה שהרי יש אחריה עוד עבודות.

11 מ"ג, כד.

12 ויקרא ב', יא.

13 מצוה קיח אות ט.

14 הל' יו"ט פ"ג ה"ד.

15 הל' איסורי מזבח פ"ה ה"ב.

ד. הדברים החייבים במליחה

יין, דם ועצים

בדברי הרמב"ם¹⁶ מבואר שאין למלוח את יין הנסכים, הדם והעצים, על אף שגם הם קרבים על-גבי המזבח. הסיבה לכך הינה "קבלה ואין לו מקרא לסמוך עליו". ועיין בכסף משנה התמה על הרמב"ם, שהרי בגמרא (מנחות כא.) מפורש שרבי ישמעל בנו של רבי יוחנן בן ברוקה לומד מיעוט זה מהפסוקים. דהיינו: רק קרבן המקבל טומאה, עולה לאש המערכה וישנו על המזבח החיצון - הוא הנמלח. ומבואר בכסף משנה שהרמב"ם כנראה הבין שהלימוד בגמרא אינו לימוד גמור. נראה שכוונת הכסף משנה רק לענין עצים "שנקראו קרבן בהדיא". משמעות דבריו היא שהרמב"ם, באומרו ש"דבר זה קבלה" - מתייחס רק לעצים ולא לשאר הדברים המנויים בהלכה,¹⁷ (ועיין במנחת חינוך¹⁸ המבאר כי הכוונה אינה לעצי המערכה אלא למתנדב עצים למערכה, שרק הם נקראים קרבן).

ובמקדש דוד¹⁹ תמה מדוע אין למלוח על כל פנים את שני גזרי העצים, שהרי יש לתת אותם על המערכה כיתר הקרבנות, והדבר אף מפורש ברמב"ם הל' ביאת המקדש²⁰ שזר המקריב את שני גזרי העצים "הרי הוא כמקטיר איברים וחייב מיתה שהעצים קרבן הם". וייתכן שיש לדייק מדברי הרמב"ם בהלכות מעשה הקרבנות בו הוא מונה מה אדם מתנדב למזבח, ובסוף דבריו אומר:

או עצים למערכה מפני שהן כקרבן, שנאמר 'ולקרבן העצים' (פי"ד ה"א).

ובמהר"י קורקוס שם מעיר "והוצרך ראה לעצים לפי שאינם קרבן ככל שאר הדברים רק שנקראו קרבן, ולכן אמר רבנו 'שהם כקרבן' ". וכן יש לומר גם לגבי שני גזרי העצים, שלמרות שהם נחשבים כסיום סידור המערכה, ולכן זר חייב עליהם, אולם לענין הקרבה הם בגדר של עצים ואין למלוח אותם.

16 אסורי מזבח פ"ה ה"א.

17 יש לציין שברדב"ז משמע שהרמב"ם אכן פסק כר"ש בעניין זה, אלא שלא מטעמו, ואין הבדל בין עצים לשאר.

18 מצוה ק"ח אות ג.

19 סימן יג בתחילתו.

20 פ"ט ה"ה.

לגבי שמן ויין הקרבים בפני עצמם על המזבח שנדר או התנדב שמן או יין פוסק הרמב"ם:

ונותן עליו מלח... (הלכות מעשה הקרבנות פט"ז הי"ד).

ובמפרשים שם דנים בהבדל בין יין נסכים, אותו כאמור אין מולחים, ליין נדבה. ועוד הקשה הכסף משנה שם על הרמב"ם שכתב שיתנסך היין "על גבי השיתין ככל הנסכים", ולא פסק כשמואל שפסק שזורקו על גבי האש. שהרי תלו דעת שמואל בדעת ר' שמעון בדבר שאינו מתכוון (שהרי היין מכבה את האש), והרמב"ם הרי פוסק כר"ש - שדבר שאינו מתכוון פטור. והר"י קורקוס תירץ שלדעת הרמב"ם זהו פסיק רישא, שבזה מודה ר"ש. על כל פנים, עולה שלולי בעיית הכיבוי - היה נזרק על גבי האישים ככל קרבן, ומכאן שדינו כמו קרבן ממש, ומכאן שיש למולחו,²¹ ולפי זה מובן ההבדל בין יין נדבה ליין נסכים.

קטורת

הקטורת קרבה פעמיים ביום על גבי מזבח הזהב. האם יש למלוח אותה? בגמרא במנחות (כא.) מבואר כי לדעת רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקה אין מולחין את הקטורת, שכן היא אינה עולה על מזבח החיצון. הכסף משנה²² סובר כי הרמב"ם פוסק כרבי ישמעאל, ואם כן אין מולחין את הקטורת (נזכיר כי הרמב"ם פסק כר"ש גם בעניין הדם העצים והיין - שאין מולחים אותם, אולם למד זאת מדברי קבלה, ולא מלימודו של ר"ש). אולם הלחם משנה במקום מקשה מכך שאין הרמב"ם מזכיר בדבריו שאין מולחין את הקטורת. מכאן הוא למד שהרמב"ם פוסק כרבנן בגמרא שם, שלדעתם יש למלוח את הקטורת לפני הקטרתה. כראיה לדבריו הוא מביא את דברי הברייתא²³ האומרת במפורש כי אחד הדברים שנמלחים בראש המזבח הינו הקטורת.

בעל המנחת חינוך²⁴ מוסיף כי לדעה שמליחת הקטורת הינה חובה, הרי שגם ביום הכפורים יש למלוח את הקטורת. הדבר מדויק על-פי דברי הירושלמי,²⁵ שאם לא נתן בקטורת של יום כפור מלח או מעלה עשן חייב מיתה.

21 עיין בכסף משנה שם וכן במקדש דוד סימן יג.

22 הל' אסורי מזבח פ"ה הי"א.

23 מנחות כא: .

24 מצוה קיח אות ד.

למלח יש שימוש נוסף בהקשר הקטורת, וזאת ב'פיטום הקטורת' - הכנתה של הקטורת. לפי המבואר בדברי חז"ל בעת פיטום הקטורת הוסיפו רובע של מלח סדומית.²⁶ תוספת זו הינה מדין "ועשית אותה... ממולח טהור קדש".²⁷ רש"י בביאורו לתורה אומר כי תוספת המלח בעת פיטום הקטורת עניינה עירוב הסממנים יחדיו, בעוד שהרמב"ן מבאר כי העניין הוא המלחת הסממנים או שחיקתם כך ש"יהיו נמחים ולא יוכר סם מהם".

מבואר כי למלח יש מחד דין של תיקון רוחני (לדעה שיש למלוח את הקטורת) ומאידך תיקון גשמי בכך שהוא משפר או את המאכל או את ריח הקטורת (בפיטום הקטורת). האם בתוספת זו, בפיטום הקטורת, אפשר לצאת ידי מליחת הקטורת (לדעה שיש למלוח את הקטורת)?

המנחת חינוך²⁸ מבאר שבמלח זה יצאו ידי חובה, זאת למרות שהרמב"ם מבאר שיש למלוח את הדברים המוקטרים בראש המזבח סמוך להקטרתם. לעניין זה נדרש גם בעל המשנה למלך²⁹ המבאר כפי שכתבנו בפסקה הקודמת כי ייתכן שהוספת המלח בזמן הכנת הקטורת הינה מדין שיפור הקטורת או הצפורן³⁰ (אחד מסממני הקטורת), ולא מדין מליחת הקטורת הנעשית בראש המזבח בשעת ההקטרה, ולכן אין יוצאים בה ידי חובה.

הרדב"ז,³¹ בדומה למנחת חינוך, סובר כי עקב המליחה בזמן פיטום הקטורת לא היה צורך למליחה נוספת של הקטורת, אולם אם לא מלחו בעת הפיטום היו מולחים לפני הקטרת הקטורת.

25 יומא פ"ד ה"ה.

26 כריתות ו. .

27 שמות ל', לה.

28 מצוה קיח אות ד.

29 הל' כלי המקדש פ"ב ה"ג.

30 כך מבואר בפסקי התוספות.

31 הל' אסורי מזבח פ"ה ה"ג.

הלכה זו של 'ממולח טהור קודש' מלמדת על חשיבות המלח, שעניינו 'טהור קדש', ולכאורה חושף את הקדושה הגנוזה בקטורת. ועיין באור החיים הקדוש המבאר שם כך:

לזה אמרו ממולח טהור פירוש זך, שיראה גוון אחד ממש באמצעות התערובות מעשה אומן ובאמצעות היותה דק ביותר.

זכות הקטורת הינה תודות למלח, המגלה את יסוד הטהרה, ומשלב כביכול בין הבחינות השונות הקיימות בקטורת למהות אחת.

ה. המלח

שיעור וסוג המלח

אומר הרמב"ם בהלכות איסורי מזבח:

ומצוה למלוח הבשר יפה יפה כמולח בשר לצלי שמהפך את האבר ומולח. ואם מלח כלשהו, אפילו בגרגר מלח אחד - כשר (פ"ה הי"א).

הגמרא במנחות דלעיל מבארת כי לכתחילה מולחים את הבשר במלח סדומית, שזהו מלח המצוי בכל עונות השנה ומופק מהים, ורק כשאינו בנמצא משתמשים ב'מלח איסתרוקנית' שהוא מלח המופק מן הקרקע בידי אדם.³² המשנה למלך תמה מדוע הרמב"ם לא הזכיר עניין זה, וייתכן שלדעתו זו חומרא בעלמא.

ייתכן להציע שדעת הגמרא מבוארת כדברינו לעיל, שהמים התחתונים הינם מים מלוחים, דבר המבטא את יסוד המרירות, ולכן לכתחילה יש להביא את המלח מן הים דווקא.³³

כספי הציבור או היחיד

הגמרא³⁴ מתלבטת אם המלח קרב מכספי הציבור או היחיד, האם יש להשוות את דין המלח לדין הלבונה (הקרבה על-ידי יחיד), או לדין העצים ולחם הפנים הקרבים על-ידי

32 רש"י שם.

33 עיין במנחת חינוך מצוה קיח אות יב, המבאר כי אין למדים מדברי אגדה וייתכן שלכן הרמב"ם לא מזכיר זאת.

הצבור. למסקנת הגמרא המלח קרב משל הציבור, ונראה שהדבר בא ללמדנו שאף היחיד המולח את קרבנו מתכלל עם כלל הציבור תודות למלח. היסוד הפשוט של המלח הוא המחבר את קרבנות היחיד לציבור. הרמב"ם (הל' איסורי מזבח פ"ה הי"ג) משווה את דין המלח לדין העצים.³⁵ בדיעבד המנחת חינוך (מצוה קיח אות ז) סובר כי יחיד המביא מלח אין הדבר פוסל את הקרבן. ערוך השולחן (קודשים, סימן נט אות יח) לעומתו, סובר שלא נותנים ליחיד להביא מלח מתוך ביתו שכן זו גזרת הכתוב.

מיקום המלח

בגמרא הנ"ל נאמר כי המלח היה ממוקם בשלושה מקומות במקדש:

א. בלשכת המלח, הממוקמת בדרום העזרה, בה היו מולחים את עורות הקדשים.³⁶

ב. על גבי הכבש, בו היו מולחים את איברי הקרבן, כגון קרבן העולה שכל איבריו מוקטרים על אש המערכה.

ג. על ראש המזבח, בו היו מולחים את הקומץ, הלבונה, המנחות הנשרפות ועולת העוף.

לפיכך מבואר כי שלושת המקומות הינם כנגד ג' מדרגות המקבילות לעזרה, הקדש וקדש הקדשים. במליחת הקרבנות ישנן גם כן ג' מדרגות הנ"ל, כך שהקומץ העולה על המזבח (וכן שאר הדברים הנשרפים בראש המזבח) הינו בבחינת נקודת הגילוי הפנימית המתגלה דווקא בראש המזבח.

34 מנחות כא: .

35 למרות שלכאורה אין זו מסקנת הגמרא הלומדת לבסוף את דין המלח מדין לחם הפנים, ועיין במהר"י קורקוס שם המביא את דברי הגמרא בהמשך שם (כב). הלומדת את דין העצים הבאים משל צבור מדין המזבח והאש. ייתכן שלרמב"ם היתה גירסא שונה מזו שלפנינו, או שהבין פשט שונה בדברי הגמרא.

36 בתוספות שם ד"ה בלשכת המלח מקשים שכן במסכת מידות מבואר שמליחת עורות הקדשים נעשתה בבית הפרווה, ומבואר שם שלשכת המלח שימשה רק לאיחסון המלח ואילו מליחת העורות נעשתה בלשכת הפרווה. ועיין גם בלחם משנה הל' איסורי מזבח פ"ה הי"ג המדייק זאת גם מדברי הרמב"ם.